



רבי משה זכות

הרמ"ז, המקובל והמשורר שהעביר את אור צפת אל קהילות אירופה

יש מקובלים שגילו סודות, ויש מקובלים ששמרו עליהם, העתיקו אותם, סידרו אותם, ושלחו אותם לכל קצות אירופה. והיה מקובל אחד שעשה את כל זה, וגם שר. משורר שכתב פיוטים שעד היום שרים אותם בשירת הבקשות, תלמיד חכם שידע את כל המשנה בעל פה, ורב שהעמיד בבית מדרשו את הדור שממנו יצא הרמח"ל. זה הרמ"ז, רבי משה זכות, מוונציה ומנטובה.

הרבה יהודים אומרים בכל שנה תיקון חצות, תיקון שובבים או תיקון ליל הושענא רבה, ואינם יודעים שחלק גדול מן הסדרים האלה עבר דרך ידיו. הוא היה כמו גשר: מצפת של תלמידי האר"י, אל בתי הכנסת של איטליה, ומשם אל כל עם ישראל.

ילד של אנוסים באמסטרדם

רבי משה בן רבי מרדכי זכות נולד באמסטרדם בשנת ה'שפ"ה (1625) בערך, למשפחה של אנוסים מפורטוגל. אבותיו חיו בפורטוגל כנוצרים בכפייה, ובאמסטרדם יכלו לחזור בגלוי אל היהדות. המשפחה הייתה מיוחסת: הוא היה מצאצאיו של רבי אברהם זכות, החכם והתוכן הגדול מימי גירוש ספרד.

בצעירותו למד בבית המדרש "עץ חיים" של קהילת אמסטרדם, בישיבתו של רבי שאול מורטירה. הוא למד שם גם לימודים כלליים, וגם את השפה הלטינית. ומסופר עליו שכאשר גדל ועמד על דעתו, צם ארבעים יום כדי לשכוח את הלטינית שלמד, מפני שלדעתו לא התיישבה עם חכמת האמת.

אפשר לחשוב על זה כעל סיפור קיצוני. אבל אני רואה בו נער שבא ממשפחה שנאלצה במשך דורות להסתיר את יהדותה, ושרצה לטהר את ראשו ואת לבו עד הסוף, שלא יישאר בו אפילו שריד של מה שכפו על אבותיו. יש בזה געגוע עמוק אל הבית.

הדרך מזרחה

הצמא ללמוד לקח אותו רחוק. מאמסטרדם נסע לפולין, לעיר פוזנן, ושם למד אצל רבי יצחק מפוזנא, תלמידו של רבי שבתאי שפטל, בנו של השל"ה הקדוש. כך, בשרשרת אחת, עבר אליו משהו מבית המדרש של השל"ה. ומשם יצא לדרך אל ארץ ישראל. זה היה רצונו. אבל בדרך, בוונציה, ביקשו ממנו להישאר. רבה הזקן של העיר, רבי עזריה פיגו, רצה שיבוא במקומו, והוא נשאר. משנת ה'ת"ה (1645) בערך ועד שנת ה'תל"ג (1673) ישב בוונציה, מלבד תקופה קצרה בפדובה. הוא עבד כמגיה ספרים, לימד, ועמד בראש ישיבה בקהילת הספרדים של העיר.



בית הכנסת הספרדי ("סקולה ספניולה") בגטו של ונציה, בית הכנסת של הקהילה שהרמ"ז היה מרבניה

אל ארץ ישראל הוא לא הגיע. אבל הגעגוע נשאר בשיריו. באחד מפיוטיו, שבראשי הבתים שלו חתם את שמו, "משה זכות", הוא כותב על חברון, עיר האבות, ובסוף כל בית חוזרת אותה שורה:

"מקום אברהם בו שרה / בקרית ארבע היא חברון"

הרמ"ז, הפיוט "מהלל שם האל"

המורה מצפת

הרגע הגדול בחייו הרוחניים בא אליו מארץ ישראל. בשנת ה'תט"ז (1656) שלחה קהילת צפת לאיטליה את המקובל רבי בנימין הלוי, כשליח לאסוף כסף לעניי העיר. רבי בנימין גדל בצפת ולמד אצל רבי חייא רופא, מתלמידיו של רבי חיים ויטאל. הוא היה כבר איש זקן, והביא איתו קונטרסים מכתבי האר"י, שכמעט לא היו ידועים אז באיטליה.

כשנתיים ישב רבי בנימין בוונציה, ובביתו של רב העיר רבי שמואל אבוהב התקבצו סביבו חכמים ללמוד ממנו. רבי נתן נטע הנובר, שבא באותם ימים לבית המדרש של רבי שמואל אבוהב, מספר שמצא שם את ידידו הרמ"ז, כמה חכמים מארץ ישראל, ואת רבי בנימין הזקן, ולמד מכולם והעתיק מהם כתבים.

הרמ"ז קיבל מרבי בנימין את עיקר קבלתו. ורבי בנימין מסר לו גם חיבורים ותיקונים, כדי שידפיס אותם בערי איטליה. כך התחילה שליחותו הגדולה של הרמ"ז: להעביר את תורת האר"י ממי שקיבל אותה בצפת אל כל קהילות אירופה.

יש כאן משהו נוגע ללב. הרמ"ז רצה לעלות לארץ ישראל ולא זכה, והקב"ה שלח את ארץ ישראל אליו. זקן מצפת, עם קונטרסים של האר"י בתיק, הגיע אל העיר שבה נשאר. לפעמים אדם אינו מגיע למקום שהוא כוסף אליו, והמקום בא אליו.

ודור אחד לפני הרמ"ז כבר הביא המקובל רבי ישראל סרוק את קבלת האר"י לאיטליה, והפיץ אותה בדרכו. הרמ"ז, בבית מדרשו, ביקש לחזור אל המקור הראשון, ובחר ללמוד את תורת האר"י מתוך כתבי רבי חיים ויטאל, שקיבל אותה מפי רבו.

מנטובה

בשנת ה'תל"ג (1673), לפי בקשת תלמידיו, עבר הרמ"ז לעיר מנטובה. שם נעשה רב העיר, ושם ייסד ישיבה, ונקבצו אליו תלמידים רבים. תלמידיו האהובים, כמו רבי בנימין הכהן ורבי אברהם רוויגן, היו באים אליו ושוהים אצלו חודשים שלמים, כדי לעיין יחד בסודות הקבלה.

ובישיבה הזאת עשה מפעל של ממש. הוא הקים בה מערכת של העתקת כתבי האר"י, ומשם יצאו הכתבים והתפשטו בכל אירופה. בזמן שלא היה דפוס לספרים האלה, ישבו תלמידיו והעתיקו, דף אחר דף, כדי שהאור יגיע לעוד בית מדרש ועוד בית מדרש.

ותלמידיו נעשו בעצמם עמודים. ממשיכו בראש בית מדרשו היה רבי בנימין הכהן ויטאלי מרג'ו, שאליו נכתבו רוב איגרות הקבלה של הרמ"ז. ועוד מתלמידיו: רבי אברהם רוויגן, רבי דוד פינצי, רבי יהודה בריאל, רבי אביעד שר שלום באזילה, ורבי ישעיה באסאן, שלימים היה רבו של הרמח"ל.

המשורר

הרמ"ז היה מן המשוררים הגדולים של יהדות איטליה. הוא כתב עשרות פיוטים, רובם על פי הקבלה, ונהג לעטר בשירים משלו את הספרים שהגיה. והוא ידע לשחק במילים כמו אמן: כתב שיר שלם של אלף מילים, שכל אחת מהן מתחילה באות אל"ף, וקרא לו "אלף אלפין".

אחד מפיוטיו נכנס לשירת הבקשות, שעדות רבות שרות בלילות שבת של החורף. הוא נפתח כך:

"אור הגנוז בלובן המחשוף, אצילי קדשו לו רוח יכסוף"

הרמ"ז, הפיוט "אור הגנוז"

והפיוט הזה הוא בעצמו שיעור בקבלה. בית אחר בית הוא יורד בסדר העולמות העליונים: מאין סוף, אל אדם קדמון ועתיק יומין, ומשם אל הכתר, החכמה, הבינה והחסד. ובראשי הבתים הטמין את שמו, "אני משה". מי ששר אותו בלילה, ליד שולחן השבת, עובר בלי לדעת דרך כל סדר האצילות.

הוא כתב גם מחזות. "יסוד עולם" נחשב לאחד המחזות הראשונים שנכתבו בשפה העברית. ו"תפתה ערוך" הוא שיר ארוך על עונשי הגיהנום ועל השכר שמחכה לצדיקים, שנכתב כדי לעורר את הלב לתשובה. הוא נדפס בוונציה אחרי פטירתו, עם ביאור של תלמידו רבי אביעד שר שלום באזילה, וזכה להערכה רבה, ויש אומרים שהשפיע גם על הרמח"ל.

הרמ"ז כתב הרבה מאוד, בנגלה ובנסתר. חלק מספריו נדפסו, וחלק נשארו בכתב יד עד הדורות האחרונים. אלה העיקריים שבהם:



שער "סדר תיקון חצות" שהנהיג הרמ"ז, דפוס ברגדין בוונציה

פירוש על הזוהר

עבודת חיים על ספר הזוהר

פירוש ארוך על הזוהר על פי קבלת האר"י, וגם פירוש על תיקוני הזוהר. הוא השלים והגיה את "יודעי בינה", ביאור למילים הקשות שבזוהר, שנדפס בוונציה בשנת ה'תי"ח (1658).

קול הרמ"ז

פירוש על המשנה

הרמ"ז ידע את כל המשנה בעל פה, ועליה כתב את פירושו, ובו ביאורים גם לדברי הרע"ב ושאר המפרשים. הפירוש נדפס אחרי פטירתו באמסטרדם, בשנת ה'תע"ט (1719).

שורשי השמות

שמות הקודש על סדר אלף בית
ספר שבו סידר את שמות הקודש וכוחותיהם, ומאין הם יוצאים בפסוקי התנ"ך, לפי סדר האותיות.

תיקון שובבים

סליחות ותחנונים לימי השובבים
סדר הסליחות והתחנונים לשבועות השובבים שבחורף, שבהם קוראים בתורה מפרשת שמות ועד משפטים, ימים של תשובה ותיקון. נדפס במנטובה.

תיקון חצות ותיקונים נוספים

סדרי תפילה על פי הסוד
סדר תיקון חצות, סדר תיקון לליל שבועות, תיקון לליל הושענא רבה, ו"משמרת החודש" למתענים בערב ראש חודש. את רובם הכין לדפוס על פי מה שקיבל מרבו רבי בנימין הלוי, והוסיף משלו.

איגרות הרמ"ז

מכתבים בקבלה
מכתבים שכתב, רובם אל תלמידו רבי בנימין הכהן, ובהם תשובות לשאלות בחכמת הקבלה. נדפסו לראשונה בליוורנו.

שוי"ת הרמ"ז

שאלות ותשובות בהלכה
תשובותיו בהלכה, שנדפסו לראשונה בוונציה. ולצידן "שודא דדיינו", תקנות בדיני ממונות שחיבר לקהילת מנטובה עם שאר רבני העיר.

הן קול חדש ותפתה ערוך

שירה ופיוט
אוסף של פיוטים למועדי השנה, ולצידו השיר הגדול "תפתה ערוך" והמחזה "יסוד עולם". כאן רואים את הרמ"ז המשורר, שהלביש את הקבלה בלבוש של שירה.

שיטתו: לשמור על האור

הרמ"ז לא ראה את עצמו כמי שממציא דבר חדש. הוא ראה את עצמו כשומר. מה שקיבל מרבו, מצפת, היה צריך להגיע שלם ונקי לדור הבא. ולכן הקפיד ללמוד את תורת האר"י מן הכתבים של רבי חיים ויטאל, ולכן ישב

והגיה, והעתיק, וסידר תיקונים לכל עת.

ויחד עם זאת, הוא ידע שהקבלה צריכה להגיע אל העם. ולכן הכניס אותה אל התפילה, אל התיקונים, ואל השירים. יהודי פשוט שאינו לומד זוהר יכול לקום בחצות, לפתוח את הסדר שסידר הרמ"ז, ולבכות על החורבן. ויכול לשבת בליל שבת ולשיר "אור הגנוז". כך נכנס הסוד אל החיים, דרך הלב והקול.

ועוד דבר: אצלו לא הייתה סתירה בין ההלכה לסוד ובין השירה לעיון. אותו אדם כתב פירוש על המשנה, פסק שאלות בדיני ממונות, פירש את הזוהר וכתב מחזות. כל הכשרונות שלו הלכו למקום אחד.

תיקון חצות: לקום בלילה עם השכינה

מכל הסדרים שהכין הרמ"ז לדפוס, יש אחד שמבטא את לבו יותר מכולם. על שער "סדר תיקון חצות" שנדפס בוונציה כתוב שזה הסדר שהנהיג הרמ"ז לומר אחר חצות הלילה. בשעה שכל העיר ישנה, יהודי קם ממיטתו, יושב על הארץ, ובוכה על חורבן בית המקדש ועל גלות השכינה. ואחר כך הוא עובר מן הבכי אל התקווה, ואומר מזמורים של נחמה ושל גאולה.

תחשבו על הרמ"ז בלילות של ונציה ושל מנטובה. בגטו צפוף, מוקף חומה, שנסגר בכל ערב. הוא קם בחצות, ובוכה על ירושלים שלא ראה מעולם. ואת הבכי הזה הוא לא שמר לעצמו. הוא סידר אותו, הדפיס אותו, ונתן אותו לכל יהודי שרוצה לבכות איתו. מי שקם היום לתיקון חצות, אפילו פעם אחת, מצטרף אל הבכי ההוא ואל התקווה שבאה אחריו.

מופתים ועדויות

על הרמ"ז לא נשתמרו סיפורי מופתים רבים. מה שנשאר הן עדויות על אורח חייו ועל השפעתו:

◆ ארבעים יום של תענית

כמו שהבאנו, מסופר שצם ארבעים יום כדי לשכוח את הלטינית שלמד בילדותו, וכדי שמוחו יהיה פנוי כולו לתורה.

◆ כל המשנה בעל פה

הוא ידע את כל ששת סדרי המשנה בעל פה, ועל המשנה כתב את "קול הרמ"ז".

◆ הבית שבו נפגשו החכמים

רבי נתן נטע הנובר מעיד שבבית המדרש בוונציה מצא את הרמ"ז יושב עם חכמי ארץ ישראל ועם רבי בנימין הלוי מצפת, ושלמד מכולם והעתיק מהם כתבים. עדות חיה על הימים שבהם עברה תורת האר"י מצפת אל איטליה.

◆ התיקונים שנאמרים עד היום

אולי המופת הגדול ביותר הוא שהסדרים שהכין לדפוס עדיין חיים. בכל חורף אומרים יהודים תיקון שובבים, ובכל לילה קמים יהודים לתיקון חצות.

הסתלקותו

הרמ"ז ישב במנטובה עשרים וארבע שנים, עד יום פטירתו. הוא נסתלק בט"ז בתשרי ה'תנ"ח (1697), בחג הסוכות, ונקבר בבית הקברות היהודי של מנטובה. נוסח המצבה שלו נשמר והועתק בידי חכמים בדורות שאחריו.

ויש משהו מיוחד בכך שנסתלק דווקא בימי הסוכות. מי שסידר לעם ישראל את תיקון ליל הושענא רבה, הלילה של חתימת הדין, יצא מן העולם בתוך החג שבו נאמר "ושמחת בחגך". ומי שכל חייו היה בגלות, ולא זכה לעלות לארץ, נפטר בימים שבהם כל יהודי יושב בסוכה, בדירת עראי, ומזכיר לעצמו שהעולם הזה אינו אלא מעבר.

מה הוא משאיר לנו

הרמ"ז לימד שאפשר לבוא ממשפחה שנאלצה להסתיר את יהדותה, ולהיות לאחד ממוסרי המסורת הגדולים. לימד ששמירה על אור היא שליחות קדושה, לא פחות מגילוי אור. ולימד שהסוד יכול להיכנס אל הלב גם דרך שיר.

הוא לימד גם משהו על געגוע. הוא רצה לעלות לארץ ישראל ולא עלה, ובכל זאת חייו היו מלאים ארץ ישראל: הרב מצפת, הכתבים מצפת, השירים על חברון. מי שכוסף באמת, הכיסופים שלו בונים.

ובפעם הבאה שנשיר בליל שבת "אור הגנוז בלובן המחשוף", או שנקום בחצות לומר תיקון, נזכור את הרב ממנטובה שהעביר אלינו את האור הזה מיד ליד.

זכותו של הרמ"ז, רבי משה זכות, תגן עלינו ועל כל עם ישראל, ונזכה לראות באור הגנוז מתגלה בעולם, בגאולה השלמה, אמן.

מקורות

הרמ"ז, הפיוט "אור הגנוז בלובן המחשוף" (שירת הבקשות); הפיוט "מהלל שם האל" (חתום "משה זכות"); סדר תיקון חצות שהנהיג הרמ"ז, דפוס ונציה; קול הרמ"ז על המשניות; יודעי בינה; שורשי השמות; איגרות הרמ"ז; תיקון שובבים; רבי נתן נטע הנובר, הקדמה לסידור שערי ציון; דברים טז, יד ("ושמחת בחגך").

קרדיט תמונות: כיכר הגטו החדש בוונציה, צילום CC BY 3.0, h_laca, דרך Wikimedia Commons; בית הכנסת הספרדי בוונציה, צילום Didier Descouens, CC BY-SA 4.0, דרך Wikimedia Commons; שער סדר תיקון חצות, אוסף Wellcome דרך Internet Archive, נחלת הכלל, דרך Wikimedia Commons.

המימד הנוסף · הרב יוסף ביטון שליט"א

050-590-1349 · ravbiton.com · לפניה מכובדת ולשותפות בהפצת תורת הקבלה